

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

УДК. 349.6

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики вирішення екологічних конфліктів доцільно проводити в контексті аналізу наукових розвідок у сфері юридичної конфліктології, предметом вивчення яких є питання розв'язання правових конфліктів.

Постановка проблеми. Взаємодія людини з природою породжує виникнення ряду конфліктних ситуацій, які пов'язані з тим, що використання природних ресурсів з метою задоволення певної сфери інтересів (економічних, естетичних, культурних та ряду інших) супроводжується впливом на природне середовище, який досить часто носить негативний характер, а відтак зумовлює необхідність вжиття заходів щодо відновлення природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. На сьогодні протиріччя у взаємовідносинах «людина – природа – суспільство» набувають глобального значення, що характеризуються такими ключовими проблемами: охорони й використання водних, земельних, лісових і мінеральних ресурсів; збереження біорізноманіття; зміни клімату й забруднення атмосфери; енергетичної й ресурсної безпеки; «екологічної дискримінації» [1]. Обмеженість природних ресурсів, неправильне формування ресурсно-витратної політики загрожують екологічними конфліктами, наслідки яких досить складно спрогнозувати. Все це зумовлює необхідність пошуку дієвих механізмів та інструментів узгодження еколого-економічних інтересів з метою запобігання екологічним конфліктам, а у випадку їх настання – своєчасного врегулювання та ефективного розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розв'язання конфліктних ситуацій у правовій площині виступають предметом численних наукових досліджень сучасних

вітчизняних правознавців, політологів та соціологів. Беручи до уваги міждисциплінарний характер еколого-правового конфлікту, важливе значення для формування теоретико-правової основи дослідження мають наукові доробки вчених у галузі юридичної конфліктології: П. А. Астахова, Є. В. Богданова, В. М. Кривцової, М. М. Новікової, М. А. Романенко, Т. О. Подковенко тощо. В рамках екологічного права вчені досліджують процесуальні аспекти врегулювання окремих видів екологічних спорів: А. О. Арсенюк, О. В. Бурцев, А. П. Гетьман, В. М. Завгородня, Л. В. Лейба. Безпосередньо проблематикою еколого-правових конфліктів активно займається російська вчена О. Л. Дубовік.

Метою статті є визначення правових форм, способів та юридичних процедур, які у сукупності формують юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів як найбільш дієвого та ефективного регулятора конфліктної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики вирішення екологічних конфліктів доцільно проводити в контексті аналізу наукових розвідок у сфері юридичної конфліктології, предметом вивчення яких є питання розв'язання правових конфліктів загалом. За своєю суттю екологічний конфлікт є різновидом правового, якому притаманні загальні ознаки конфлікту юридичного (зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури [2]), а також спеціальні ознаки, що відображають саме екологічний зміст конфлікту (спеціальний об'єкт та предмет; регламентація нормами екологічного права; специфічні наслідки – завдання шкоди навколишньому природному середовищу тощо).

У науковій літературі вплив на конфлікт з метою його розв'язання позначається терміном «управління конфліктом». Як зазначає білоруський вчений Є.В. Богданов, конфлікт – це феномен, який має складну структуру, що зумовлює специфіку управління конфліктом[3]. Управління конфліктом включає альтернативне

вирішення багаторівневих завдань: попередження, врегулювання, вирішення. Попередження конфлікту направлено на усунення причин його виникнення до стадії відкритого конфлікту. Врегулювання допомагає ослабити конфліктне протистояння сторін. І, нарешті, вирішення конфлікту усуває корінні протиріччя шляхом задоволення інтересів сторін [4, с. 192-195]. М. А. Романенко розмежовує категорії «управління», «врегулювання» та «вирішення» правового конфлікту: «під управлінням правовим конфліктом необхідно розуміти здійснення прямих та непрямих правових, психологічних, організаційних та інших форм впливу на поведінку конфліктуючих суб'єктів права з метою спонукання їх до... використання правових засобів. Наслідком управління може бути врегулювання чи вирішення правового конфлікту. При цьому врегулювання – категорія більш широка, яка передбачає, у тому числі і вирішення [5, с. 10]. М. М. Новікова оперує терміном менеджмент юридичного конфлікту (як синонім поняттю «управління конфліктом» - прим. автора), який розглядається як особливий вид діяльності спеціально уповноважених органів та посадових осіб, спрямований на попередження, контроль та вирішення юридичного конфлікту з максимальною користю для його сторін [6, с. 10]. Тобто у даному випадку елементами управління є попередження, контроль та вирішення конфлікту. Як бачимо, не зважаючи на різні позиції науковців щодо змістовних складових структури управління конфліктом, одностайною є позиція науковців, що кінцевою метою управління конфліктом є його вирішення.

Наука конфліктології вивчає різні механізми впливу, способи та засоби розв'язання конфліктів. Серед них важливе значення мають правові форми та процедури, за допомогою яких конфлікт може бути попереджений чи припинений. Погоджуємося із думкою Т. О. Подковенко, що «підхід з позиції права до розв'язання спірних питань і конфліктів є необхідним в суспільстві і може бути ефективним, особливо, якщо випадок підпадає під юридичні норми. Право як важливий регулятор суспільних відносин надає більшої стабільності суспільному розвитку, забезпечує можливість оптимального поєднання різноманітних інтересів та потреб, сприяє максимальному врахуванню усіх аспектів життя» [7].

П.А. Астахов, досліджуючи сучасні форми вирішення юридичних конфліктів, вказує на можливість використання різних способів і процедур їх вирішення, які у своїй сукупності утворюють певну систему розв'язання юридичних конфліктів. В концептуальному плані, така система, на думку автора, становить сукупність організаційних і процедурно-процесуальних елементів. В рамках цієї системи виокремлюється дві функціональні підсистеми: система юрисдикції, в основі функціонування якої лежить принцип владно-примусового вирішення юридичних конфліктів, і система альтернативного врегулювання (консенсуальна форма), що базується на принципі компромісу [8, с. 23]. Подібну наукову позицію займає і науковець В.М. Кривцова, яка виділяє правові механізми і неюридичні засоби (медіаторинг, посередництво, громадський арбітраж) по управлінню різними юридичними конфліктами, зокрема, їх розв'язання або превенції [9, с. 5].

Із запропонованих вище наукових досліджень складається враження, що ці форми вирішення конфліктів протиставляються одна одній та виступають такими, що є взаємовиключними, носять протилежний за змістом характер. У визначеннях, які пропонуються у науковій літературі для позначення альтернативних форм врегулювання конфліктів, переважно даються такі змістовні характеристики, які, як справедливо зазначає С. Д. Мірхусеева, «протиставляються юридичному способу, вказуючи на його формалізованість, регламентованість правовими нормами. У зв'язку з цим, – підкреслює автор, – деякі автори пропонують їх позначати як «неформальні», «квазіюридичні» процедури» [10, с. 226]. Цілковито обгрунтованими, на нашу думку, є висловлювання вченої, що таке трактування альтернативних способів врегулювання конфлікту є неправильним, адже такі процедури в тій чи іншій мірі отримують правову регламентацію (наприклад, третейське судочинство); при цьому діяльність із врегулювання правового спору, яка здійснюється особами, що не наділені владно-примусовими повноваженнями, також являє собою визначену процедуру, як на основі, так із застосуванням норм права [10, с. 226]. Практично аналогічну позицію займають вчені Республіки Білорусь та нази-

вають альтернативними способами вирішення спорів такі способи, які здійснюються без втручання держави [11].

Усталені погляди щодо визначення правового інструментарію розв'язання правових конфліктів варто застосовувати і при дослідженні проблем врегулювання екологічних конфліктів. Натомість, сучасна екологічна наука, розглядаючи проблематику вирішення екологічних конфліктів, йде іншим шляхом. У навчальній еколого-правовій літературі врегулювання екологічних спорів визначається як окрема функція управління у сфері природокористування та охорони довкілля [12, с. 38]. В. М. Завгородня уточнює, що вирішення екологічних спорів як функція державного управління може бути виділена лише в частині тих спорів, що не вирішуються в судовому порядку. Наприклад, ч. 4 ст. 158 Земельного кодексу України уповноважує органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішувати земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів [13, с. 121]. Більше того, вказується на похідний характер відносин щодо врегулювання екологічних спорів – «еколого-процесуальні, еколого-інформаційні відносини у сфері розгляду спорів», – особливістю яких є те, що вони здійснюються поряд з основними екологічними відносинами в процесі їх виникнення, розвитку, припинення [14, с. 4]. А. П. Гетьман розробив теорію формування еколого-процесуальної підгалузі права в рамках екологічного матеріального права [15; 16]. При цьому вчений в межах концепції еколого-правового процесу поряд з такими елементами, як: процесуальні норми, що містяться в матеріальному екологічному праві; діяльність уповноважених державних органів влади та управління по розгляду індивідуальних справ у сфері природокористування й охорони довкілля, яка регулюється еколого-процесуальними нормами; еколого-процесуальні правовідносини, – виокремлює процесуальну форму реалізації матеріальних норм екологічного права у сферах: просторово-територіального устрою об'єктів природи; ведення природоресурсових кадастрів; планування, прогнозування, нагляду (моніторингу) та інформування в галузі природокористування та охорони довкіл-

ля; розподілу та перерозподілу природних ресурсів; екологічного контролю; екологічної експертизи; позасудового розгляду екологічних спорів [16, с. 5].

Таким чином, із запропонованих вище суджень вбачається, що позасудова форма врегулювання екологічних спорів є еколого-процесуальним порядком їх вирішення, оскільки це є процесуальною діяльністю спеціально уповноважених державних органів управління, інших суб'єктів екологічних відносин, здійснювана на підставі приписів, наявних у процесуальних нормах екологічного права. Проте це не є єдино визнаною позицією. Так, Я. О. Лисенко, досліджуючи процедуру вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування, піддає сумніву можливість застосування у теперішніх умовах такого підходу до розуміння земельного процесу (який є складовим елементом екологічного процесу – прим. авт.) та місця в ньому вирішення земельних спорів у межах функції державного управління землями [17, с. 106].

Ще одним аспектом, на який варто звернути увагу, це те, що еколого-правова наука здебільшого послуговується терміном «спір», а не «конфлікт». Це насамперед зумовлено тим, що чинне національне законодавство не містить легального визначення ані поняття конфлікту, ані спору, та, разом з тим, використовує саме категорію «спір». Так, як загальні норми екологічного права, так і спеціальні щодо окремого природного ресурсу, оперують поняттям «спір у галузі охорони навколишнього природного середовища» (розділ XIV закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18]), «земельний спір» (глава 25 Земельного кодексу України [19]), «спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів» (глава 21 Лісового кодексу України [20]) і т.д. Беручи до уваги положення нормативно-правових актів, якими закріплено правове регулювання вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. ст. 158, 159 Земельного кодексу України [19], ст. 109 Водного кодексу України [21] та ін.), у попередніх публікаціях, нами доведено, що екологічний спір доцільно розглядати як категорію, в яку трансформується екологічний конфлікт на стадії

врегулювання конфліктної ситуації правовими засобами в межах спеціальної юридичної процедури [22, с. 252].

Сучасні еколого-правові розробки категорії «конфлікт» стосуються, як правило, питань вирішення екологічних спорів в контексті окремо взятого природного ресурсу з акцентуванням уваги на традиційних формах і методах врегулювання спору. Як приклад, можна навести тематику дисертаційних досліджень, що були захищені у 2016 р.: дисертація А. О. Арсенюк «Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні» [24], О. В. Бурцева «Правові засади вирішення спорів щодо меж земельних ділянок» [25]. При цьому, правовий аналіз врегулювання спорів здійснюється в межах напрацювань адміністративного та процесуальних галузей права, виокремлюючи судову та позасудову процедуру. Так, позасудовий порядок, на думку О. В. Бурцева, ґрунтується на конституційному положенні про можливість звернення до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших спеціально уповноважених органів із заявою (клопотанням) про усунення шкідливих дій (бездіяльності), що порушують будь-які права, в тому числі й земельні [25, с. 97]. В контексті пошуку шляхів оптимізації вирішення спорів щодо меж земельних ділянок автор досліджує процедури посередництва і примирення як форм позасудового порядку розв'язання спорів [25, с. 162-166].

О. Л. Дубовік зазначає, що поряд із традиційними правовими приписами наукових розвідок та правотворчих розробок потребують розвитку правові інститути і норми, які спеціалізуються на вирішенні еколого-правових конфліктів, адаптованих до їх специфіки [26, с. 51]. Погоджуючись із висунутою тезою, додамо, що в умовах практичної реалізації концепції сталого розвитку суспільства перевагу потрібно надавати саме альтернативним формам та способам врегулювання протиріч, які сприятимуть ефективному вирішенню екологічних конфліктів з максимальним урахуванням законних соціально прийнятних інтересів усіх учасників. З цією метою необхідно удосконалити механізм правового регулювання нетрадиційних процедур врегулювання конфліктних ситуацій, що сприятиме їх розвитку та можливості в майбутньому стати

повноцінною альтернативою судовій, адміністративній та іншим юрисдикційним формам розв'язання спорів.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати ряд висновків. По-перше, дослідження у цій сфері на сьогодні носять фрагментарний характер, здебільшого коло наукового пошуку обмежується вивченням окремих видів екологічних спорів без комплексного аналізу проблематики конфліктів з точки зору еколого-правової науки. По-друге, зважаючи на соціально-правовий та екологічний характер категорії «конфлікт» наукову розвідку потрібно проводити з урахуванням міжгалузевих кореляційних зв'язків та акумулювання позитивного досвіду наукових напрацювань інших галузей (конфліктології, соціології, екології тощо). По-третє, в рамках концепції сталого розвитку доцільно максимально розвинути механізм компромісної взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації їх інтересів та подолання діючих й запобігання виникненню нових екологічних конфліктів.

1. Сабадаш В. Екологічні конфлікти як провісники глобальної війни за природні ресурси / Віктор Сабадаш // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/218-ekologchn-konflkti-yak-provsniki-globalnoi-vyni-za-prirodn-resursi.html>
2. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укреникл., 1998. – Т. 3: К – М. – 792 с.
3. Богданов Е.В. Правосудие как деятельность по управлению конфликтом / Е. В. Богданов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/23553/1/22_%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf
4. Тагиров Э. Р. Конфликты в обществе: от противостояния к согласию / Э. Р. Тагиров, Л. С. Тророва. – Казань : КазФЭИ, 1996. – 240 с.
5. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Марина Андреевна Романенко. – Саратов, 2008. – 18 с.
6. Новікова М. М. Понятійно-категоріальний апарат менеджменту юридичного конфлікту / М. М. Новікова // Право і суспільство. – 2014. – № 6-2. – С. 9 – 13.
7. Подковенко Т. О. Становлення правової конфліктології як науки та її місце в системі юридичної освіти / Т. О. Подковенко // [Елек-

- тронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Pravo/1_118136.doc.htm*
8. Астахов П.А. *Юридические конфликты и современные формы их разрешения (теоретико-правовое исследование) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Павел Алексеевич Астахов. – Москва, 2006. – 62с.*
 9. Кривцова В. М. *Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Валентина Максимівна Кривцова. – Харків, 2005. – 18 с.*
 10. Мирхусеева С. Д. *К вопросу о терминологии понятия альтернативного разрешения споров / С. Д. Мирхусеева // Вестник Бурятского государственного университета. – 2013. – № 2. – С. 224 – 227.*
 11. Стародынова С. М., Зеленкевич В. Г. *Понятие и сущность альтернативных способов разрешения споров в Республике Беларусь / С. М. Стародынова, В. Г. Зеленкевич // Электронный научный ж-л «На пути к гражданскому обществу». – 2016. – № 3.*
 12. *Екологічне право України : підручник / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків : Право, 2005. – 384 с.*
 13. Завгородня В. М. *Система і класифікація функцій державного управління у сфері природокористування і охорони довкілля / В. М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1 (4). – С. 120–124.*
 14. *Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.*
 15. Гетьман А.П. *Поняття та система еколого-процесуального права України / А.П.Гетьман // Харків: Вісник академії правових наук України. – 1996. – №5. – С.143–149.*
 16. Гетьман А. П. *Вступ до теорії еколого-процесуального права України / А. П. Гетьман. – Харків : «Основа», 1998. – 206 с.*
 17. Лисенко Я. *Реалізація земельних юрисдикційних норм у позасудовому порядку органами місцевого самоврядування / Ярослава Лисенко // Юридична Україна. – 2010. – № 4. – С. 103 – 110.*
 18. *Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.*
 19. *Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.*
 20. *Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.*

21. *Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.*
22. *Яремак З.В. «Екологічний конфлікт» та «екологічний спір»: співвідношення понять / З. В. Яремак // Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. засідання «круглого столу» (м. Харків, 2 грудня 2016 р). – Харків : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2016. – С. 248 – 252.*
23. *Арсенюк А. О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / АннаОлегівна Арсенюк. – Київ, 2016. – 223 с.*
24. *Бурцев О. В. Правові засади вирішення спорів щодо меж земельних ділянок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Олег Володимирович Бурцев. – Харків, 2016. – 197 с.*
25. *Дубовик О. Л. Правовое регулирование экологических конфликтов: некоторые исходные положения / О. Л. Дубовик // Lex Russica. – 2016. – № 6. – С. 48 – 60.*

Яремак З.В. Юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів (постановка проблеми).

У статті здійснено теоретико-правове дослідження правових форм, способів та юридичних процедур, які у сукупності формують юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів. Проаналізовано сучасний стан вивчення окресленої проблематики внаслідок екологічного права. Запропоновано перспективи подальших наукових досліджень напрямі розвитку альтернативних способів та форм вирішення екологічних спорів.

Ключові слова: еколого-правовий конфлікт; екологічний спір; альтернативні способи врегулювання конфлікту; юрисдикційні форми вирішення спору.

Яремак З.В. Юридический механизм урегулирования эколого-правовых конфликтов (постановка проблемы).

В статье осуществлен теоретико-правовое исследование правовых форм, способов и юридических процедур, которые в совокупности формируют юридический механизм урегулирования эколого-правовых конфликтов. Проанализировано современное состояние изучения этой проблематики наукой экологического права. Предложено перспективы дальнейших научных исследований в направлении развития альтернативных способов и форм решения экологических споров.

Ключевые слова: эколого-правовой конфликт; экологический спор; альтернативные способы урегулирования конфликта; юрисдикционные формы разрешения спора.

Yaremak Z.V. The juridical mechanism for settlement of environmental and legal conflicts (problem statement).

This article provides theoretical and legal research of legal forms, methods and juridical procedures, which in the aggregate form a juridical mechanism for settlement of environmental and legal conflicts.

The present state of study of designated problems in science of environmental law is analysed. It was concluded that the environmental and legal developments related, as a rule, by environmental disputes resolution in the context of a separate natural resource focusing on traditional forms and methods of dispute resolution. It was substantiated the necessity of a comprehensive research of problems of environmental conflicts resolution in the context of the analysis of scientific researches in the field of juridical conflict, the subject study of which is the question of solving legal conflicts in general.

It was the conclusion about the necessity of improving the mechanism of legal regulation of non-traditional procedures of conflict resolution which will facilitate their development and opportunities in the future to become a viable alternative to the judicial, administrative and other jurisdictional forms of dispute resolution.

Keywords: environmental and legal conflict, environmental dispute, alternative methods of conflict resolution, jurisdictional forms of dispute resolution.